

УДК 614.84:378.635.5:159.9

О. А. ІВАЩЕНКО,

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології,
філософії та суспільних наук Академії пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Стаття присвячена розв'язанню наукової проблеми формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у вищому навчальному закладі. Визначені та теоретично обґрунтовані організаційно-педагогічні умови формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх пожежників-рятувальників. Підкреслюється роль активних методів навчання та елементів соціально-психологічного тренінгу.

Ключові слова: *психолого-педагогічна компетентність, фахівці оперативно-рятувальної служби, організаційно-педагогічні умови.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні вітчизняні та зарубіжні вчені працюють над розробкою важливого напрямку освіти – створення умов для підготовки компетентних у своїй галузі фахівців із урахуванням тенденцій та потреб сучасного ринку праці. Психолого-педагогічна компетентність є одним із важливих компонентів професійної компетентності будь-якого фахівця, зокрема фахівця оперативно-рятувальної служби. Проте значущість та необхідність оволодіння зазначеною якістю не завжди усвідомлюються майбутніми рятувальниками. Це негативно впливає на якість їх професійної підготовки та готовність до професійної діяльності. Тому постає питання про психолого-педагогічну

підготовку та цілеспрямоване формування психолого-педагогічної компетентності курсантів у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблема психолого-педагогічної підготовки майбутніх рятувальників займалися В. Бут [2], В. Вареник [2], В. Бикова [1], М. Ковтунович [3] та ін. Науковці зазначають, що у процесі діяльності фахівці постійно взаємодіють з людьми, що їм підпорядковуються, і яким вони підпорядковуються, а також із цивільним населенням та постраждалими. Учені вважають, що для ефективної діяльності необхідний комплекс психолого-педагогічних професійно важливих якостей, які формуються під час навчання [2]. Підсумовано, що результатом психолого-педагогічної підготовки у ВНЗ є сформована психолого-педагогічна компетентність, яка забезпечує професійну адаптацію та готовність до дій у звичайних умовах та в екстремальних ситуаціях.

Мета статті – визначити організаційно-педагогічні умови, що підвищують ефективність процесу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організаційно-педагогічні умови схарактеризовані в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях на загальнометодологічному рівні як сукупність обставин (цілей, завдань, установок, ціннісних орієнтацій тощо), у яких відбувається діяльність; на загальнопедагогічному рівні – сукупність об'єктивних і суб'єктивних вимог (установок) та передумов, реалізація яких суб'єктами освітнього процесу допомагає досягати мети освіти й отримувати бажаний результат за раціонального використання сил і засобів; на власне педагогічному рівні – сукупність способів і прийомів, що сприяють ефективному використанню методичних систем, спрямованих на розв'язання конкретних завдань організації навчально-виховного процесу.

Стосовно нашого дослідження, організаційно-педагогічні умови – це сукупність передумов, що забезпечують цілеспрямоване управління навчальним процесом підготовки майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби. Нижче схарактеризовані організаційно-педагогічні умови, які, на нашу думку, оптимізують організацію всього навчального процесу і спрямовані на координацію, регулювання та контроль процесу формування психолого-педагогічної компетентності.

Ми вважаємо, що навчання слід вибудовувати з урахуванням формування в майбутніх фахівців конкретних психолого-педагогічних умінь для виконання певних видів професійної діяльності. Нами виокремлено три групи психолого-педагогічних умінь. Організаторські вміння: 1) керувати підпорядкованими підрозділами, організувати командну роботу з урахуванням психологічних особливостей кожного члена колективу; проводити з особовим складом психолого-педагогічні заняття з усіх видів професійної підготовки; проводити заходи зі згуртованості колективу та зміцнення дисципліни; 2) організувати навчальну діяльність – проводити інструктажі та профілактичні навчальні заходи серед цивільного населення з протипожежної охорони, правил пожежної безпеки та захисту навколишнього середовища; розробляти плани заходів із урахуванням психологічних особливостей сприйняття інформації; 3) проводити інспекційну роботу; 4) організувати евакуацію постраждалих з урахуванням психолого-педагогічних методів; 5) запобігати конфліктам, а у разі їх виникнення – використовувати різні стратегії розв’язання конфліктів.

Комунікативні вміння: 1) використовувати багатство мови у професійній роботі для проведення бесід, просвітницьких заходів тощо; 2) володіти технікою активного слухання; 3) використовувати мовленнєвий етикет; 4) невербально передавати інформацію та декодувати невербальну інформацію, що надходить від оточення.

Гностичні вміння: збирати, аналізувати отриману інформацію; прогнозувати події, керуючись отриманою інформацією; робити висновки та ухвалювати рішення у складній ситуації; систематизувати та узагальнювати інформацію.

Для ефективного формування зазначених вище умінь необхідне відповідне навчально-методичне забезпечення. Нами було проаналізовано навчальні програми, лекційні курси та навчально-методичне забезпечення практичних, семінарських занять, самостійної та індивідуальної роботи психолого-педагогічних та професійно орієнтованих дисциплін й підсумовано, що проблема психолого-педагогічної компетентності представлена фрагментарно. Ми скоригували й адаптували матеріали з урахуванням спрямованості навчання на опанування курсантами психолого-педагогічної компетентності, збагатили зміст навчальних дисциплін мотиваційними компонентами.

Був розроблений спецкурс та підготовлений навчально-методичний посібник “Основи психолого-педагогічної компетентності”. Метою

спецкурсу є підвищення рівня знань щодо проблеми компетентності, з'ясування особливостей психолого-педагогічної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби в системі освіти, розвиток професійного психолого-педагогічного мислення, поглиблення саморефлексії та розвиток соціально-перцептивного інтелекту, професійної адаптованості. Після закінчення спецкурсу курсанти повинні знати базові поняття, основні наукові підходи до проблеми компетентності, показники та критерії сформованості психолого-педагогічної компетентності, особливості психолого-педагогічної роботи рятувальника, основні форми та методи психолого-педагогічної роботи. Курсанти повинні вміти організовувати навчальний процес та проводити просвітницькі заходи, аналізувати ситуацію та ухвалювати ефективні рішення, збирати та аналізувати інформацію, мати розвинені комунікативні навички.

Особливістю спецкурсу є лабораторні заняття з елементами соціально-психологічного тренінгу. Головна мета соціально-психологічного тренінгу – підвищення компетентності в спілкуванні, набуття курсантами вмін та навичок ефективної взаємодії. Тренінг спрямований на поглиблення та розширення психолого-педагогічної та комунікативної компетентності учасників, розвиток соціально-перцептивного інтелекту, засвоєння оптимальних умов спілкування [5]. Курсанти вчаться сприймати людину такою, якою вона є, розуміти передумови виникнення різних емоційних станів, адекватно визначати свою роль у виникненні непорозумін з оточенням, уникати закріплених неефективних способів поведінки, ригідних установок на використання соціально-перцептивних оцінних еталонів, які є непродуктивними для спілкування. Тренінг дає змогу апробувати нові форми поведінки, нівелювати непродуктивні емоції з метою підвищення гнучкості у пристосуванні до реальності, набути вміння навчатися на власному досвіді, адекватно оцінювати й прогнозувати ситуацію спілкування та керувати нею.

Кожен член групи має змогу отримати нову інформацію про себе, побачити і проаналізувати власну поведінку з різних боків, опрацювати в пізнавальному плані емоційно значущий для нього досвід. Критика протягом занять неприпустима, курсанти вчаться знаходити форми викладу інформації, не знецінюючи її змісту, тактовно висловлювати думки і почуття, навіть неприємні. Конфлікти та непорозуміння, що виникають в процесі роботи, обов'язково обговорюються, аналізуються, розв'язуються.

Лабораторні заняття з елементами соціально-психологічного тренінгу для курсантів – нові та такі, що вимагають адаптації до незвичних умов роботи. Нетрадиційною є насамперед атмосфера під час занять, оскільки вимагає залучення емоційного компонента, спонтанної поведінки, розвитку рефлексивного, творчого мислення.

Специфічна особливість тренінгу – відсутність однозначного алгоритму процесу роботи. Керівництво роботою групи має недирективний характер, процес не є жорстко регламентованим. Керівник структурує груповий процес, обирає форми та методи роботи, у разі виникнення необхідності надає допомогу, блокує непродуктивні форми поведінки, стимулює, підбиває підсумки. Керівник завжди повинен мати набір вправ, якими можна скористатися за зручної нагоди. Він має зважувати доцільність кожної вправи для певного періоду роботи, чітко уявляти, з якою метою використовується кожна вправа, чи вистачить часу на її виконання і обговорення, чи готові члени групи до її виконання. Після закінчення вправи обов'язкове її обговорення, психолого-педагогічний аналіз. Необхідно зосереджувати увагу на тому, який резонанс викликає в інших поведінка кожного члена групи, як впливають на нього колеги, і як він впливає на колег.

У запропонованому спецкурсі ми також передбачили застосування активних методів навчання. Активні методи навчання – методи навчання, завдяки використанню яких навчальна діяльність набуває творчого характеру, формуються пізнавальний інтерес і креативне мислення. Вони сприяють процесові пізнання, що наближається до пошукової дослідницької діяльності, формує вміння діяти спонтанно та невимушено залежно від ситуації, брати на себе відповідальність за ухвалені рішення [4]. Метою використання активних методів є максимально успішне засвоєння навчальної інформації та її закріплення, набуття необхідних умінь, навичок та особистісних якостей.

Методи активного навчання можуть бути використані на різних етапах навчального процесу. Перший етап – первинне оволодіння знаннями, коли доцільними є проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія тощо. Другий етап – контроль знань, умінь та навичок (закріплення), у ході якого вдаються до колективної розумової діяльності, тестування тощо. Третій етап – формування професійних умінь та навичок на основі знань і розвиток творчих здібностей (можливе використання модельованого навчання, ігрових і неігрових методів).

У контексті формування психолого-педагогічної компетентності використання інтерактивної моделі навчання передбачає відтворення проблемних професійних ситуацій, що дозволяє апробувати у штучно створених умовах новий практичний досвід. Активні методи розвивають когнітивну (рухова, емоційна, образна пам'ять, творче, логічне мислення, увага, уява, чіткість та лаконічність мови, уміння вербалізувати власні думки); емоційну (безконфліктність, знижена агресивність, позитивне емоційне ставлення до навколишнього світу, відверте виявлення власних почуттів, толерантність до фрустрації, стресостійкість) та поведінкову сфери особистості (самоконтроль, саморегулювання, упевненість у собі, адаптивність).

Це дає змогу курсантам розвинути здатність до самоаналізу та адекватного аналізу ситуації, навчитися формулювати і доводити власну думку, аргументувати й дискутувати, слухати іншу людину та поважати альтернативну думку, будувати конструктивні відносини з оточенням, розв'язувати конфлікти та шукати компроміси, творчо підходити до засвоєння нових знань, знаходити спільне розв'язання проблеми.

У програмі розробленого нами спецкурсу передбачені різні види лекцій та семінарських занять, рольові ігри, дискусії, бесіди, розв'язання проблемних ситуацій. Особливу увагу ми приділили рольовим та діловим іграм. Використання ділових ігор у процесі оволодіння курсантами психолого-педагогічною компетентністю дає змогу розвинути соціально-перцептивний інтелект, аналітичне мислення. Такі види роботи являють собою моделювання майбутньої професійної діяльності і допомагають на реальних фактах навчати курсантів виконувати професійні обов'язки. Курсанти опиняються в певних актуальних ситуаціях та отримують ролі конкретних персонажів (інспектора, начальника караулу, пожежника), що сприяє конкретизації мислення. Такі ігри спонукають курсанта до усвідомлення свого професійного обов'язку, підвищують мотивацію до набуття власної психолого-педагогічної компетентності.

Рольові ігри дають змогу навчатися виконувати соціальні, посадові ролі та в спеціально створеній ситуації відтворювати взаємини між людьми. Рольова гра сприяє усвідомленню курсантом власних можливостей у тій або в тій ролі. Завдяки такій апробації курсант починає розуміти, які риси йому потрібно формувати та яких навичок бракує для певної діяльності. Рольові ігри – один із найбільш успішних методів діагностики ставлення та ступеня розвитку практичних навичок курсантів.

Протягом усього періоду навчання використовується самостійна робота, що передбачає аудиторні й позааудиторні завдання. Завдання для самостійної роботи розподілено на три рівні: розвивально-стимулювальний (актуалізація мисленнєвої діяльності, стимулювання та мотивування курсантів до підвищення рівня знань із проблеми психолого-педагогічної компетентності, розвиток інтелектуальних здібностей, залучення до творчих видів діяльності); інформаційно-навчальний (систематизація та закріплення отриманих знань на аудиторних заняттях, формування вмінь використовувати інформативну, довідкову інформацію, застосовувати знання в професійних завданнях); дослідницько-творчий (передбачає формування нового рівня професійно-творчого мислення, розвиток пізнавальних здібностей та активності курсантів, творчої ініціативи, самостійності, відповідальності й організованості, розвиток дослідницьких умінь тощо). Зазначено, що самостійна робота в контексті формування психолого-педагогічної компетентності виконує освітню та самоосвітню функції, що передбачає самостійне засвоєння курсантами вмінь і навичок. Ключову роль відіграють творча, науково-дослідницька діяльність, виконання курсових і дипломних робіт; підготовка до участі в науково-практичних конференціях; оформлення мультимедійних презентацій на актуальну тематику, слайдового супроводу доповідей на семінарі; підготовка кросвордів, глосаріїв; розроблення сценаріїв ділових, рольових ігор.

Формування психолого-педагогічної компетентності – це складний багатоетапний процес, до якого повинен бути готовий як курсант, так і викладач. Тому ще однією важливою організаційно-педагогічною умовою формування психолого-педагогічної компетентності курсантів є професійні вміння викладачів. Зусилля викладачів мають бути свідомо спрямовані на формування в курсантів зазначеної якості. Мета викладача – сформувати психолого-педагогічні уміння – базована передусім на переконанні в необхідності різнобічного розвитку майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби.

Професійні уміння викладачів передбачають: уміння відбирати (селекціонувати), аналізувати, синтезувати й конструювати навчально-виховний матеріал відповідно до цілей навчання та виховання, з урахуванням рівня розвитку курсантів; прогнозувати труднощі й помилки, перед якими можуть постати курсанти; педагогічно обґрунтовано структурувати заняття; виявляти й активізувати потенціал різних видів діяль-

ності курсантів. Важливим є вміння викладача планувати структуру дій курсантів і реалізувати педагогічне керівництво їх діяльністю; виявляти рівень вихованості курсантів та проектувати розвиток особистості й колективу; керувати процесом навчання, виховання та розвитку курсантів; педагогічно доцільно вибирати й обґрунтовано застосовувати методи навчання й виховання; стимулювати й організувати різноманітні форми діяльності курсантів; володіти прийомами й засобами педагогічної техніки в ситуаціях, що змінюються; уміти застосовувати новітні навчальні технології.

Важливою умовою у формуванні психолого-педагогічної компетентності є також організація навчального простору з акцентом на мотиви: загальносоціальні, професійні, пізнавальні, соціальної ідентифікації, прагматичні. Викладачі мають довести курсантам високу соціальну значущість володіння психолого-педагогічною компетентністю, яка дає їм змогу наблизитися до розуміння індивідуальної неповторності кожної людини, помічати її потенціал, сприймати її такою, якою вона є, що реалізує мотив соціальної ідентифікації. Важливу роль відіграють прагматичні мотиви, керуючись якими, викладач може захочувати курсанта до формування психолого-педагогічної компетентності. Працівник оперативно-рятувальної служби, підготовлений психологічно, має більше можливостей кар'єрного зростання, він психологічно лабільний, адаптований до життєвих труднощів.

Цілеспрямоване формування викладачами компонентів психолого-педагогічної компетентності в майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби сприяє розвитку мотиваційної та ціннісно-сислової сфер, підвищує професійні, особистісні, пізнавальні мотиви курсантів. Під час проведення занять курсантів орієнтують на підвищення кваліфікації, загальної культури, фізичне й духовне самовдосконалення, самовиховання, самостійність, незалежність тощо.

Для ефективного процесу формування психолого-педагогічної компетентності важливим є також позитивний психологічний клімат у курсантському колективі, що передбачає врахування сукупності всіх впливів членів курсантського колективу один на одного. Недостатньо згуртований курсантський колектив важко зорієнтувати на процес навчання, розвитку й удосконалення, тому несприятливий клімат переживають індивідуально як незадоволеність взаєминами в групі, умовами та змістом навчання, що позначається на настрої курсантів, ставленні до навчальних занять.

Висновок. Підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що підвищення ефективності процесу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби залежить від реалізації комплексу організаційно-педагогічних умов. Необхідними умовами є: наявність навчально-методичного забезпечення психолого-педагогічних дисциплін; кваліфікація викладачів та їхня мотивація до формування в курсантів психолого-педагогічної компетентності; організація навчально-виховного процесу, побудованого на інтерактивній взаємодії його учасників; створення сприятливого психологічного клімату в курсантському колективі. Важливим є впровадження у навчальний процес елементів соціально-психологічного тренінгу. Дотримання всіх необхідних організаційно-педагогічних умов у процесі формування психолого-педагогічної компетентності сприяє високій результативності навчального процесу та якісній професійній підготовці.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби у ВНЗ. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні таких напрямів, як: гендерні особливості формування психолого-педагогічної компетентності; удосконалення практичних методів, прийомів, технологій формування психолого-педагогічної компетентності; вплив психолого-педагогічної компетентності на професійну адаптацію молодих фахівців оперативно-рятувальної служби тощо.

Список використаної літератури

1. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Олена Валентинівна Бикова ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2001. – 204 с.
2. Бут В. П. Методичні рекомендації щодо особливостей професійного відбору до оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України / В. П. Бут, В. В. Вареник. – Черкаси, 2004. – 133 с.
3. Ковтунович М. Г. Психологическая подготовка спасателей / М. Г. Ковтунович, Н. В. Рожков, С. Н. Ениколопов, Е. В. Орлова. – М., 2007. – 250 с.
4. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : навч. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.
5. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : навч. посібник / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Хаткова Л. В.

Стаття надійшла до редакції 25.02.2013.

Иващенко О. А. Организационно-педагогические условия формирования психолого-педагогической компетентности будущих специалистов оперативно-спасательной службы

Статья посвящена решению актуальной проблемы формирования психолого-педагогической компетентности будущих специалистов оперативно-спасательной службы в высшем учебном заведении. Определены и теоретически обоснованы организационно-педагогические условия формирования психолого-педагогической компетентности будущих спасателей. Подчеркивается роль активных методов обучения и элементов социально-психологического тренинга.

Ключевые слова: психолого-педагогическая компетентность, специалисты оперативно-спасательной службы, организационно-педагогические условия.

Ivashchenko O. A. Organizational and pedagogical conditions of formation of psychological and pedagogical competence of future specialists of operation and rescue service

This article is devoted to the topical problem of formation of psychological and pedagogical competence of future specialists of operation and rescue service in higher educational establishment. Organizational and pedagogical conditions of forming of psychological and pedagogical competence of future rescuers are determined and theoretically substantiated. The role of active educational methods and social and psychological trainings is underlined.

Keywords: psychological and pedagogical competence, specialists of operative and rescue service, organizational and pedagogical conditions.